

BENE SÁNDOR – BÉKÉS ENIKŐ

Módszertani ajánlás a *Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum* új sorozatának (Series Nova) szöveggondozásához*

A *Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum* (BSMRAe) 1930 és 1946 közötti első sorozatának célja a magyar vonatkozású latin nyelvű irodalom szövegmélekeinek megbízható, modern textológiai elvek szerinti kiadása volt. A sorozatot szerkesztő Juhász László főként a humanista irodalom alkotásait kívánta publikálni, de messze tekintő címadása tudományos divatoktól mentesen kapcsolta egybe azt, ami térségünkben szervesen összetartozik: a középkor és a kora újkor kultúrtörténetét. A *Bibliotheca* 39 megjelent kötete sikeresen helyezte el Magyarországot az adott korszakok európai szellemi áramlataiban. Harminc évvel a sorozat kényszerű megszakadása (és hat évvel Juhász halála) után, 1976-ban az alapító eredeti szándékainak megfelelően, immár intézményes háttérrel, az MTA Irodalomtudományi Intézete Reneszánsz Osztályának gondozásában indult útjára a BSMRAe Series Nova, a nemzetközi középkor- és reneszánszkutatás új fellendülése idején ismét a magyar szellemi örökség és a magyarországi kutatás szerves európai jelenlétét hangsúlyozva. Az azóta eltelt csaknem négy évtized során megjelent kötetek a mai napig a nemzetközi kutatás referenciaművei. Az eltelt idő azonban egyfelől komoly változásokat hozott a filológia és a textológia általános elméletében és gyakorlatában („új filológia” és genetikus textológia, az elektronikus szöveghordozók és adatkezelő programok megjelenése), másfelől a neolatin textológia által előállított szövegkiadások tömege nemcsak az úzust módosította, hanem szintén kiváltott figyelemre méltó, a rendszerezés igényével fellépő teoretikus reflexiókat.¹ Ezek tanulságainak fényében érdemes

* Elfogadta az MTA I. Osztályának Textológiai Munkabizottsága a 2014. március 3-án tartott ülésén.

1 A legfontosabb tanulságok összefoglalása: Jozef IJSEWIJN, Dirk SACRÉ, *Companion to Neo-Latin Studies*, II, *Literary, Linguistic, Philological and Editorial Questions*, 2nd entirely rewritten edition, Leuven, 1998 (Supplementa Humanistica Lovaniensia, 14), 460–478; Jean-Louis CHARLET, *L'édition des textes néo-latins: méthodes et normes éditoriales = Acta conventus neo-Latini Bonnensis: Proceedings of the Twelfth International Congress of Neo-Latin Studies, Bonn, 3–9 August 2003*, general ed. Rhoda SCHNUR, Tempe AZ, Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, 2006 (Medieval and Renaissance Texts and Studies, 315), 231–239; Johann RAMMINGER, *The Orthography of Machine-readable Neolatin Texts: A Plaidoyer for Minimal Intervention*, http://ramminger.userweb.mwn.de/orthography/neolatin_orthography.pdf; magyar vonatkozásban mára már klasszikussá vált, de nélkülözhetetlen STOLL Béla 1987-es összefoglaló tanulmánya: *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban = Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2003³, 154–210, számtalan, a latin szövegek kiadására is alkalmazható tanulsággal. Speciálisan az utóbbiakra vonatkozik: KULCSÁR Péter, *Humanista szövegek kiadásának lehetőségei és módszerei*, It, 86(2005), 149–161. A leggazdagabb applikációs példatár: *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban: Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28.*, szerk. KECSKEMÉTI

fontolóra venni a sorozat eredeti, Klaniczay Tibor készítette kiadási szabályzatának korszerűsítését.

Az alábbiakban a régi szabályzat egyes részeit változatlanul átvesszük, de új szerkezeti rendben, az elmúlt években felmerült gyakorlati és elméleti problémák köré szervezve közöljük őket (célok és alapelvek; a kiadandó szövegek köre és terjedelmi határai; ortográfiai kérdések; az apparátusok felépítése). Mivel a sorozatban a liturgikus kódexkompozícióktól a humanista versgyűjteményeken és levelezésen, történeti műveken keresztül poétikai és retorikai szakszövegek és kommentárok egyaránt megjelentek és megjelenhetnek, nem általános érvényű, normatív előírás-gyűjteményt adunk, hanem a kiadandó szövegek műfaji, tematikus sokszínűségéhez, a várható recepció eltérő igényeihez rugalmasabban alkalmazkodó ajánlást. Nem foglalkozunk ugyanakkor két területtel. Az egyik: a kritikai kiadások és az egyéb edíciók (népszerűsítő kiadások, forrásközlések) viszonya, illetve a kritikai kiadások általános, nemcsak a neolatin filológiára és textológiára vonatkozó eljárásai – ezekről kellő eligazítással szolgál a Péter László szerkesztette *Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata* (1988), valamint az MTA I. Osztálya Textológiai Munkabizottsága által jegyzett, a tudományos szövegközlések minőségi tanúsítványának minimális kritériumait tartalmazó dokumentum (*Alapelvek az irodalmi szövegek tudományos kiadásához*).² A másik: az elektronikus kritikai kiadások és a hagyományos, papír alapú kritikai kiadások közötti viszony. E tekintetben megelégszünk annyival, hogy szem előtt tartjuk a jelenleg használatos szövegszerkesztő programokkal készített kiadások majdani digitalizálásának lehetőségét. A kora újkori szövegek sajátosságaihoz szabott, megfelelő jelölőnyelv szerinti struktúra-kódolásra épülő elektronikus kritikai kiadás³ olyan deziderátum, amelynek feltételeit az ilyen szövegek megjelentetésére vállalkozó kiadók és az azokat átgondolt stratégia alapján támogató állami kultúrpolitika együttműködése teremtheti meg, így annak majdani „szabályzata” elképzelhetetlen az akkor aktuális informatikai háttér előzetes ismerete nélkül.

I. Célok

A BSMRAe célja elsősorban a középkori és kora újkori magyarországi és magyar vonatkozású latin nyelvű irodalom emlékeinek hozzáférhetővé tétele a tudományos kutatás számára. A korszak-meghatározás a magyarországi írásbeliség kezdetétől a 18. század közepéig terjedő évszázadokra terjed ki, de egyedi elbírálás és döntés alapján felvehető a sorozatba olyan későbbi (1844-ig, a latin hivatalos államnyelvként való megszűnéséig

Gábor, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012.

2 A szövegek, egyéb fontos, módszertani ajánlásokat tartalmazó segédletekkel együtt, elérhetők az MTA I. Osztály Textológiai Munkabizottságának honlapján: <http://textologia.iti.mta.hu>.

3 Részletesen lásd KECSKEMÉTI Gábor, *A textológiai munka egyes problémáiról – az új textológiai alapelvek közrebocsátásakor*, It, 85(2004), 317–327. (Folyamatosan frissített változata: <http://textologia.iti.mta.hu/helyzet.php>.)

keletkezett) szövegek is, amelyek még szerves részét képezik a magyarországi latinságnak, s nem lezárt hagyományként tekintenek arra. A „magyarországi” jelző az egykori történelmi Magyarország (Magyar Királyság és kapcsolt részei, majd a török hódoltság és Erdély) területén íródott, vagy innen származó szerző által külföldön készített műveket takarja. A „magyar vonatkozású” kategóriába ezeken kívül beletartozhatnak olyan művek, amelyek valamilyen szempontból jelentős (másolatok, kiadások bizonyította) magyarországi recepcióval rendelkeznek, vagy eleve magyarországi megrendelésre készültek; olyanok, amelyeknek egyetlen vagy legjobb kézírata magyarországi közgyűjteményben található; végül minden olyan, a nemzetközi neolatin filológia szempontjából jelentős mű, amelynek kutatója a magyar tudományossággal kapcsolatban áll, és a sorozat keretében kívánja azt publikálni. A „tudományos kutatás számára” biztosított hozzáférhetőség a kritikai kiadást jelenti – tehát megjelenhetnek a sorozatban mindazok a történelmi (s főként irodalomtörténelmi) szempontból jelentős, latin nyelvű munkák is, amelyeknek már volt korábbi, de nem kritikai igényű edíciójuk, vagy korábbi kritikai kiadásuk javítását új, fontos szövegforrás előkerülése teszi szükségessé.

II. Alapelvek

A BSMRAe kritikai kiadásokat közöl. Alapelve szerint minden kiadás közvetítésre vállalkozik, az intertextuális viszonyok két távoli pontja, a szerzői (bizonyos művek és műcsoportok esetén a szerkesztői) *ultima manus* kontextusa és az adott kiadás jelen ideje között. A szöveggyongozó értelmezői gesztusai éppúgy kiiktathatatlanok az intertextuális viszonyrendből, mint a szerző (szerkesztő) intenciói. A kritikai kiadás egyik legfontosabb sajátossága, hogy ezt a viszonyrendet nem fedi el sem azáltal, hogy látszólag nem vagy csak alig nyúl a forráshoz (betűhív eljárás),⁴ sem azáltal, hogy a szerzői intenció(ka)t az értelmező/szövegkiadó kizárólagos hatalma alá rendeli: nem alkot sosem létezett ideális Művet két vagy több, esetleg az alkotói életút különböző pontjain keletkezett variáns összegyűrésével. Textológiai terminusokkal élve: nem hárítja el a *főszöveg* megállapításának értelmezői felelősségét, de az értelmezői gesztus nem temeti el nyomtalanul a kiindulópontként szolgáló *alapszöveget*. A kritikai kiadásnak tehát *van* alapszövege és *főszövege*.

A *főszöveg* létrehozása természetesen szintén tartalmaz idealista mozzanatot, de nem a Művet idealizálja, hanem a feltételezett olvasói-használói kört, a mindenkori *respublica eruditorum* elvárásrendjét. A szöveggyongozó arra törekszik, hogy a saját értelmezői felelősségét testületivé (s lehetőség szerint intézményessé) tágítsa, azaz érvényesítse egy virtuális értelmezői közösség (s lehetőség szerint egy reális tudományos testület) interpretatív gesztusait és módszertani elvárásait.⁵

4 A betűhív (diplomatikai) kiadás, közép- és kora újkori szövegek esetén, kénytelen legalább az interpunkcióval és a szöveg tagolásával értelmező (főszöveg-képző) eljárásokat beiktatni.

5 A jelen sorozat esetében ez utóbbi a BSMRAe szerkesztőbizottságának és az MTA I. Osztálya Textológiai Munkabizottságának konszenzusában valósul meg.

A szöveggondozó javító szándékai ugyanakkor nem *általában* a Mű rekonstruálására irányulnak, hanem annak a szerző által létrehozott *utolsó aktuális* formájára, ezen végzi el a főszöveg előállításához szükséges interpretatív textológiai műveleteket, illetve ha ilyen változat nincs, de valamikori létére bizonyosan lehet következtetni, ezt próbálja kollacionálással és emendálással helyreállítani. Vagyis: döntést hoz a lehetséges alapszövegek hierarchiájáról. Döntésének alapja az *ultima manus* elve. Ha az iménti eset ellentéte áll fenn, azaz nemhogy hiányzik az alapszöveg, hanem éppenséggel több szerzői változat létezik, és a recepció szempontjai felülírják az *ultima manus* elvét (például egy hosszú alkotói életút két pontján készül két eltérő változat, s a korábbi is jelentős, vagy akár jelentősebb hatást gyakorol, mint a későbbi), akkor a célszerű megoldás a „több alapszöveg – több főszöveg – párhuzamos kiadás” eljárása, amittől legfeljebb anyagi kényszerből, helyhiány okán szokás eltekinteni. Ilyenkor, ha a variánsok közötti eltérések százalékos aránya és terjedelme megengedi, a főszöveg a legkésőbbi szerzői változat lesz, az apparátus pedig, némileg megnövelt terjedelemben, követhetővé teszi a népszerűbb korai változat rekonstrukcióját. Ha nem engedi meg, akkor a recepció szempontjából fontos változat a függelékben kap helyet. A két módszert kombinálja például Guido Martellotti bravúros Petrarca-kiadásának (*De viris illustribus*) legtöbb problémát felvető *Scipio*-fejezete: az *ultima manus* közvetítő két kódexre építi a főszöveget [α szöveg], a legkorábbi, több másolatban ismert γ textust – párhuzamos főszöveggként – a függelékben közli, míg a közbeeső fázist képviselő (Petrarca által sietősen szerkesztett, következtetlenségeket is tartalmazó, de a recepcióban legnépszerűbb, a népnyelvi fordítások alapjául szolgáló) β redakció az apparátusból következtethető vissza.⁶

A százalékos szövegeltérés-arány megállapítása fontos, de korlátozott érvényű segédesszköz; nem kizárólag ez dönti el, hogy két szöveg két műnek vagy egy mű két variánsának tekintendő-e. Andreas Pannonius két (Hunyadi Mátyásnak és Ercole d'Estének ajánlott) királytükreben például a szöveganyag kb. 70%-a megegyezik, ám az azonos részek teljesen átszerkesztett sorrendben, valamint eltérő teológiai koncepció alapján szerepelnek a korábbi és a későbbi verzióban, így itt két önálló, következésképpen párhuzamosan közlendő műről beszélünk.

A kritikai kiadás készítésének igénye maga is a modernitás terméke. A szöveggondozó nem léphet vissza egy naiv hermeneutika jegyében a kollacionálás, emendálás, sztemma-állítás előtti korszakba – de azt sem teheti meg, hogy nem vesz tudomást a *variáns* alapvetően eltérő státusáról a premodernitás korában.⁷ Textológiai műveleteit

6 FRANCESCO PETRARCA, *De viris illustribus*, edizione critica per cura di Guido MARTELOTTI, I, Firenze, Sansoni, 1964, 156–313, 327–354. Jellemző mindazonáltal, hogy a variánsok elrendezése a recepciót illető filológiai kutatások eredményeképp módosult: Martellotti tíz évvel korábbi edíciójában (Francesco PETRARCA, *La vita di Scipione l'Africano*, a cura di G. MARTELOTTI, Milano–Napoli, Riccardo Ricciardi, 1954) az α szöveg törzsrészbeli közlése (33–162) után a függelék párhuzamos főszövege még a β variáns volt, és ennek apparátusában hozta a γ eltéréseit (163–228).

7 BERNARD CERQUIGLINI, *Éloge de la variante : Histoire critique de la philologie*, Paris, Seuil, 1989. (Vö. Uő., *A variáns dicsérete = Metafilológia*, szerk. DÉRI Balázs, 1, Szöveg, variáns, kommentár, Bp., Ráció, 2011, 219–297.)

úgy végzi el, hogy folyamatosan reflektálja a kulturális távolságot a saját hibakereső-helyreállító törekvései és az általa gondozott szövegek átmeneti természete között; tudatában van, hogy a késő középkor és a korai újkor szövegei, az általuk hordott szerzői (ön)tudat-formák sajátos fázisait mutatják a modernitás felé haladó mozgásnak. Nemcsak a szövegeknek/műveknek, hanem az azok legjobb formáját rekonstruálni kívánó értelmezői nézőpontnak is megvan a maga genezise. A kritikai kiadás (ameddig önmagát kritikainak tekinti) nem fogadhatja el a genetikus textológia alapelvét (a főszöveg és a variánsok hierarchikus viszonyának megszüntetését, a kritikai szöveg felváltását a hipotetikus „előszöveg” fogalmával),⁸ de annak minden módszertani vívmányát és főként önreflexív irányultságát tanácsos használnia.

III. A kiadandó művek köre és terjedelmi határai (Mű – *textus* – *peritextus*)

„Mű”-ről a továbbiakban az iménti megszorítás (mediált *textus*) értelmében beszélünk. Az ilyen értelemben vett művet a szerzői szándék (kivételes esetben a recepció folyamata) definiálja, tehát terjedelmi határait nem a szöveggondozó dönti el. A kiadás szempontjából egy műként kezelendő a szerző által összeállított versciklus vagy több ciklus alkotta kötet; a több darabból álló prózai vagy verses és prózai kompozíció; a liturgikus kompozíció; a közlés szándékával összeállított levélgyűjtemény.

A kiadandó szövegegyüttes a recepció kitüntetett pontjain is összeállhat „egy művé”. A létrehozó lehet akár a szerző környezetéből ismert irodalmár; lehet egy későbbi közzététel (sok példányban terjedő másolat vagy nyomtatott kiadás) szerkesztője; s lehet végül magának a kritikai kiadásnak a gondozója, abban az esetben, ha a mű-együttest szerzői vagy korábbi szerkesztői kompozíció hiányában maga hozza létre (levelezés-kiadás, összegyűjtött versek kiadása, életműkiadás). Az utóbbi azonban nem bírálhatja felül az *intentio auctoris* – ami konkrét példán annyit jelent, hogy hiába ismeri a szöveggondozó egy adott kötet egyes darabjainak keletkezési idejét, erre vonatkozó tudását az apparátusban kell hogy megossza az olvasókkal, a főszövegben viszont a szerzői ciklus- vagy kötetrendet kell követnie, nem szedheti darabokra a műegészlet alkotó kompozíciót. Az ellenkező véglet azonban ugyancsak kerülendő: ha egyes ciklusok létéről nincs kétséget kizáró bizonyíték, akkor az azt alkotó önálló szövegek lehetőleg kronológiai rendben közlendők. Ha a szoros olvasás, a forráskutatás, a keletkezéstörténeti vizsgálat során erős feltevések merülnek fel olyan kompozíciós elv, szándék meglétéről, amelyre az értelmezői hagyomány nem figyel (például cikluskezdeményekről, sorozat jellegű szerkesztésről stb.), erre a jegyzetben kifejtett, alapos érveléssel kell felhívni a figyelmet. A kritikai kiadás nem a filológusi hipotézisek kísérleti terepe, de orientáló része nemcsak a szöveg-, hanem az értelmezői hagyománynak is.

8 Tóth Réka, *Szöveg és írás (A szöveggenetika viszonya a filológiához és a strukturalizmushoz)*, It, 79(1998), 233–234. Monografikus feldolgozás: Uő, *A szöveggenetika elmélete és gyakorlata*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012 (Csokonai Könyvtár, 52).

Ha ugyanaz a szövegegyüttes több, a szerző által megszerkesztett kompozícióban is fennmaradt, elhelyezése szempontjából a szerző által szerkesztett legkésőbbi gyűjtemény az irányadó – kivétel a fentebb (II. pont) jelzett speciális eset.

A kiadandó szövegegyüttes lehet több szerző műveiből összeállított antológia, amely az először összeállított szerkezeti keretben hagyományozódott (például így jelent meg már nyomtatásban is a 16–18. században, így fejtett ki irodalomtörténeti hatást) – az ilyen antológia szintén egységes műként kezelendő.

Sajátos eset, amikor nem (vagy nemcsak) a szerzők köre bővül, akár időben távol álló személyekből, hanem a szerkesztmény (liturgikus tételsorozat, kódexkompiláció, versantológia stb.) is hosszabb időn keresztül, akár több kompilátor/szerkesztő/kiadó közreműködésének eredményeként jön létre. (Például több nemzedék által továbbírt, „nyitott” kódexkompozíciók; évtizedeken vagy akár évszázadokon át vezetett családkönyvek, városi krónikák, az egymásra épülő, szeriális természetű liturgikus kompozíciók stb.) Ilyenkor a szöveggondozó közreműködővé válik, valamely – egyedi elbírálást igénylő – ponton megszakítja a hagyományfolyamot, és maga állapítja meg a kiadandó mű (szövegegyüttes) időbeli és terjedelmi határait. Azonban mind ebben, mind a korábban említett esetekben kerülendő a szemelvényes kiadás gyakorlata, egyes műfajok, vagy akár tematikailag definiált szövegegységek kitüntetése, mások háttérbe szorítása vagy kihagyása.

Ha a művek nem egy *corpus*ban hagyományozódtak (lásd a már említett levelezés-kiadás példáját), vagy a hagyományos sorrend bármely más okból nem használható, az összes fentebb felsorolt esetben a másodlagos rendezőelv, vagyis a kronológiai szempont legyen az irányadó. Az egy *corpus*ban hagyományozódó vagy akár szerzői intenciót őrző kompozíciók egymás közötti sorrendjének megállapítása – amennyiben egy kritikaikiadás-kötetben több mű kerül publikálásra – szintén a keletkezés időrendje alapján történik.

A műveket/műegyütteseket kísérő iratok (ajánlás, előszó, üdvözlő versek, jegyzetek és bármilyen egyéb peritextus) akkor is a főszöveg részei, ha azokat nem a szerző írta, hanem esetleg hozzá intézték vagy a művet méltatandó, magyarázandó írták őket mások, többnyire vele közvetlen vagy közvetett kapcsolatban levő, a kiadás előkészítésében részt vevő személyek. A szerzői (vagy szerkesztői-kiadói) intencióhoz nem köthető peritextusok (későbbi kiadások kísérő iratai), kéziratok esetében tartalmi kommentárokat tartalmazó, a megértés szempontjából esetleg lényeges marginálék, a szöveg megfelelő részeihez linkelve (sorszám vagy jegyzetszám segítségével) a kritikai apparátus (tárgyi jegyzetek) előtt, függelékben közlendők. Ha a marginálék tartalma nem magyarázó jellegű, hanem pusztán szövegkorrekciót vagy kiegészítéseket adnak, anyaguk a szövegkritikai apparátus részét képezi, a variánsok között közlendők.

Lehetőség szerint szintén közölni kell azokat a szövegeket, amelyek ugyan a kiadandó mű(vek)nek nem peritextusai, ám – dialogikus vagy polemikus pozíciójuknál fogva – azok legközelebbi kontextusát alkotják. A klasszikus példa a levelezés-kiadásoké: a válaszleveleket, vagy azt a levelet, amelyre az éppen kiadandó levél a válasz, a korábbi szabályzattól eltérően nem a főszövegbe illesztve, petit sedéssel elkülönítve,

hanem függelékben ajánljuk kiadni, lévén ezek csupán tájékoztató jellegű, nem kritikai igénnyel – esetleg másik, nem kritikai kiadásból átvéve – közreadott szövegek. Ugyancsak appendixbe kerülhetnek a vallási vitairatok, politikai röpiratok, történeti témájú orációk, pamfletok stb., amelyekre szerzőnk válaszolt, vagy amelyek szerzőnk írására válaszoltak, főként ha az adott írások együttes hagyományozódásának is van filológiai igazolható nyoma.

Végezetül: bár a BSMRAe elsősorban latin szövegek közlésére létrejött sorozat, életmű-, levelezés- vagy egyéb gyűjteményes jellegű kiadás esetén függelékben közölhet magyar (vagy más vernakuláris) szövegeket is, feltéve, hogy azok összterjedelme kisebb, mint a latin nyelvűeké, azaz az appendix nem növi túl terjedelemben a főszöveget.

IV. A szöveg gondozása, ortográfiai kérdések

Szövegforrásunk lehet nyomtatott vagy kéziratos. A nyomtatott (többnyire 16–17. századi) szövegek az esetek többségében nem rendelkeznek kéziratos forrással, a legkritikább az olyan szerzői kézirat (mint – magyar nyelvű példával élve – a Zrínyi Miklós munkáit tartalmazó zágrábi „*Syrena-kódex*”), amely a nyomtatott edícióhoz képest is lényeges szövegkritikai többlettel bír. A közép- és kora újkori nyomtatványok (ősnyomtatványok, antikvák és régi nyomtatványok) reprint kivitelű forgalmazására számos kiváló, a fotómechanikus eljárással készült utánnomásokkal magas színvonalú tanulmányokkal kísért sorozat vállalkozik itthon és külföldön egyaránt (elég a *Bibliotheca Hungarica Antiqua* nélkülözhetetlen köteteit említeni). A kritikai kiadás ettől a modelltől gyökeresen eltér.

A *nyomtatott kiadások* alapján készítenő kritikai kiadás alapvető eljárásai: a helyesírás klasszikus normákhoz igazítása, a központozás és a kisbetű–nagybetű használat modern helyesírási normákhoz szabása (a történeti vagy mitológiai és fiktív névalakok írásmódját is beleértve); rövidítések feloldása, a szöveg nagyobb egységeinek (fejezetek, bekezdések) szöveggondozói tagolása (nem minden esetben és kötelezően egyezik meg a kiadás tagolásával); végül a hangsúlyok, hosszúságjelek és minden egyéb, ma már nem használatos diakritikus jel eltüntetése a főszövegben.⁹ Ezek a normák természetesen csak a szerzői intenció zéró foka (eltűnt kézirat, a szerzőtől térben vagy időben távol, tudomása és kontrollja nélkül készült edíció), illetve a korabeli kiadói/szerkesztői következtelenség maximuma mellett lépnek automatikusan érvénybe. Ha lehetőség van rá, érdemes egyfajta „ésszerű archaizálással” vagy „mérsékelt modernizálással” virtuálisan csökkenteni a kiadás mediációja révén megvalósuló intertextuális távolságot. Az értelmi tagolás (bekezdések, kivételesen fejezetek és alfejezetek kialakítása) ennek nem lehet terepe, mivel az utóbbi teljességgel a kiadó felelősségi köre és értelmezési

9 A kéziratos és nyomtatott források eltérő norma szerinti kiadása melletti érvek következetes kifejtése: Luc DEITZ, *Editing Sixteenth-century Latin Prose Texts: A Case Study and a Few General Observations = Editing Texts – Texte edieren*, ed. Glenn W. MOST, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1998 (Aporemata: Kritische Studien zur Philologiegeschichte, 2), 141–164.

aktusa. Az interpunkció csak kivételesen közelíthető a mai standardtól eltérő normához (jellemzően a 18. században, amikor egyes szerzők közvetlenül ellenőrzik a nyomtatást, valamint következetesen és a kérdést tudatosan reflektálva alakítanak ki saját eljárást); alapesetben ugyanis az interpunkció a hangos olvasás szempontjait követi a nyomtatványokban, ezért a szöveggondozónak kötelessége figyelembe vennie a megváltozott olvasói-olvasási szokásokat. (Gondoljunk például a kettőspont [:] alapvetően eltérő szerepére a régi és a mai gyakorlat között.) A fentiekből következően tehát az ortográfia az a terület, ahol a szöveg ésszerűen közelíthető a kora újkori szabványokhoz (a kisbetű–nagybetű írásmódja: méltóságnevek, *nomina sacra*, megszólítások, korjellemző tulajdonnevek használata stb.). A lehetőséget erre az teremti meg, ha *a*) a kiadás valamilyen közvetlen vagy legalább közvetett kapcsolatba hozható a szerzővel, esetleg a szerző körével (ilyenkor a nyomtatványra jellemző ortográfiai következtelenségek egységesítése történhet a szerzőtől ismert más kézirat, esetleg levelek alapján: akár a klasszicizáló írásmód rovására is); *b*) a korabeli kiadó tudományos minőségre törekedett, helyesírása következetes eltéréseket mutat a klasszicizáló normától (*lachrymae* ~ *lacrumae*; *exsequiae* ~ *exequiae* típusú változatok).

Liturgikus szövegek kiadásában (hiszen ezek szövege különösen hosszú időszak alatt „áll össze”, és a kiadás alapjául szolgáló kódex vagy nyomtatvány ilyen szempontból esetleges) a helyesírás az erőteljes normalizáció irányába mehet, helyesírási tekintetben (kisbetű/nagybetű, a szentek nevének írásmódja stb.) a mérvadó vatikáni kiadványokat tartva szem előtt.

Kéziratos szövegforrások esetében szintén jelentős különbséget eredményez, ha az alapszöveg autográf (vagy szerzői javításokat tartalmaz), illetve ha nem autográf (és főként ha a szerzőtől térben-időben távol készült). A szerkesztői-szöveggondozói szövegtagolás (ha hiányzik vagy logikátlan), valamint a központosítás modernizálása semmiképpen sem kerülhető el, azonban ami a helyesírást illeti, az utóbbi esetben a kritikai kiadó a klasszicizálás és az egységesítés felé mozdulhat el, míg az előbbi csoporthoz tartozó kéziratoknál a betűhívség irányában tehet lépéseket.

Mit jelent ez a gyakorlatban? A szerzőtől (szerzői körtől) távoli másolatok alapszöveggé tétele a valamikori szerzői intenció mellett a *traditio*, vagyis a közvetítés-hagyományozás szempontjait is figyelembe kell hogy vegye. Azaz: a főszövegben javítandók az alapszöveg másolási figyelmetlenségéből adódó hiányosságai és hibái (kihagyás, összevonás, kontaminálás, *lectio faciliior* stb.), a másoló nyelvi kompetenciájából (pontosabban kompetenciahiányából) adódó nyelvtani hibák. Az ortográfiai következtelenségek külön jelölés nélkül, a bevezetőben lefektetett elvek alapján egységesítendők. Az egységesítés alapja a statisztikai módszer: ha az *u* ~ *v*; *i* ~ *y*; *ii* ~ *ij* ~ *y*; *c* ~ *k*; *ch* ~ *h*; *ti* ~ *ci*; *ae/ē* ~ *e*; *oe* ~ *e*; *mn* ~ *mpn*; *ss* ~ *x*, *xs* stb. alakok váltakozása¹⁰ következtelen ugyan, de az arányokból kibontakozik valamiféle rendszer, akkor az egységesítés az ennek megfelelő irányba végzendő el. A következetesség nem túlhajtandó: ha például két *iustitia*

10 A példák egy jól rendezett gyűjteményét lásd *Medieval Latin: An Introduction and Bibliographical Guide*, eds. F. A. C. MANTELLO, A. G. RIGG, Washington DC, The Catholic University of America Press, 1996, 79–82.

előfordulással szemben harminc-negyven *iusticia* alak olvasható a szövegforrásban, akkor a standardizálás iránya a klasszicizáló módszerrel éppen ellentétes. Ha viszont ugyanezen kézirat néhány következetlenségtől eltekintve az *u/v* megkülönböztetésről klasszicizáló módon, az ókori hagyomány mintájára mond le (vagyis *u*-t használ minden *u* és *v* hangérték helyén, *V*-t pedig minden *U* és *V* helyén: *uoces* és *Vnde*), akkor az ellentétes irányú tendenciák a beáramló humanista hatásról tanúskodnak, amit az ésszerű standardizálásnak dokumentálnia kell. A latin kontextusban szereplő, modern nyelvből származó tulajdonneveket ne modernizáljuk, hanem hagyjuk meg a szövegforrásban olvasható alakban. Ha a tulajdonnevek írásmódja ingadozik, azt az alakot részesítsük előnyben, amelyik leginkább megközelíti a szerző korának nyelvhasználatát. A névmutatóban az összes, a szövegforrásban előforduló alakot közölni kell – azokat is, amelyek a főszövegben az egységesítés „áldozatául estek” –, keresztutalással a ma használatos formára. A *scriba* hibájából esett nyilvánvaló (például diktálás félrehallásából eredő) tévesztést javítsuk, az apparátusban hozva az alapszöveg rontott formáját.

Az autográf vagy a szerzővel közeli kapcsolatba hozható szövegek kezelése ettől főként a standardizálás gyengébb fokában tér el. A tagolásnál (bekezdés, fejezet) figyelembe vesszük a szerzői tagolást, ha van. A helyesírási következetlenségek itt megőrzendők, amit ugyanis a szöveg rendezettségében, egységes arculatában veszítünk, azt hermeneutikai többletként nyerjük vissza: a szerző korának, az alkotás kulturális terének írásbeli diskurzusrendjét, vizuális standardját kiegészíti az eltérések jellege, a következetlenségek mind az egyéni életpálya, alkotói fejlődés, mind az adott korszakban és térségben jellemző latinitás szempontjából (például nyelvtörténetileg) is fontosak lehetnek, sőt egy-egy jellegzetesen „rontott” alak olykor a forráskutatás legjobb iránytűjeként funkcionál. Ugyancsak jelzés értékűek a szerző nyelvi kompetenciáját mutató archaizáló, klasszicizáló és modernizáló vagy éppen nyelvileg hibás alakok is: ezeket autográf kéziratok esetében nem a főszövegben, hanem az apparátusban javítjuk. A tulajdonnevek írásmódját illetően hasonló alapelv érvényes: a következetlenségek, hibák megtartása, a javított alak közlése az apparátusban, minden előforduló alak közlése, keresztutalással a modern, akár vernakuláris formára, az indexben.

Különös figyelem illeti a 15. századi kéziratokat, amelyek a legnagyobb ingadozást mutatják ortográfiai tekintetben. Itáliai viszonylatban Coluccio Salutatiinak és Poggio Bracciolininak a *michi/mihi*, *nichil/nihil* alakok elsőbbségéről folytatott vitája tette explicitté a klasszicizáló norma használatának ideológiai jelentőségét.¹¹ A két norma azonban még sokáig tovább élt, sőt komoly „visszahajlások” is mutatkoztak (például Leonardo Bruninál) a középkori norma (pontosabban: az úzus elsőbbségének) irányába. A meglévő trendek valamelyikéhez igazodtak a humanizmus „peremterületeinek” szerzői is, így a látszólag technikai jellegű, ortográfiai problémák, következetesség vagy következetlenség nemcsak abban döntő jelentőségű, hogy az adott szerző mennyiben tekinthető humanistának, de abban is, hogy a klasszicizáló

11 Curt GUTKIND, *Poggio Bracciolinis geistige Entwicklung*, Deutsche Vierteljahrsschrift, 10(1932), 548–596.

norma tekintetében ortodox vagy modernista (az *usus* pártján áll).¹² Az irányzatok azután újrendeződnek a rendszerezés igényével fellépő 15. századi szerzők (Valla, Perotti, Tortelli) művei nyomán, majd Erasmus kodifikációs törekvései nyomán, amelyeknek szintén volt Itálián kívüli recepciójuk. E recepciótörténet feltárásának egyik fontos terepe éppen az ortográfiai szempontokra is figyelmet fordító kritikai kiadás – ezért a jelen általános ajánlások mellett hangsúlyozandó: a BSMRAe sorozatban megjelentetendő művek többsége megköveteli az egyedi szempontok szerkesztői-zottsági mérlegelését is.

Általános szempontból kívánatos, hogy a főszöveg folyamatos olvashatóságát minél kevesebb idegen elem szakítsa meg; ezért a korábbi szabályzattól eltérően a főszövegbe szúrt jelek minimalizálására törekedjünk. [] (szögletes zárójel) helyett az apparátusban jelöljük a szövegbe tévesen beírt szót, betűt, szövegrészt (ha van értelme és a hagyomány szempontjából fontos), amely nem a szerzőtől származik. Saját kiegészítéseink jelzését szintén az apparátusban végezzük el, a főszövegben szereplő javított/beszúrt alak megismétlésével, az „om.” rövidítéssel és az alapszöveg kéziratának betűjelével (példát a következő fejezetben hozunk), nem pedig a főszövegbe illesztett < > (csúcsos zárójel) révén. Kivételt csupán a fejezetek utólagos tagolását jelző sorszámok, illetve a szöveggondozó által utólag adott belső címek jelentenek. (A liturgikus szövegkiadásokban például éppen az utólagos kiadói tagolás – mint a különböző tételefajták hiányzó megnevezésének pótlása – a folyamatos olvasás-áttekintés záloga.) A főszövegben marad ugyanakkor a szöveghiány és az olvashatatlan vagy megsemmisült szavak, sorok jelzésére szolgáló <...> (*lacuna* jel), valamint a javíthatatlanul romlott szöveg kezdetét és végét jelző † (*crux* jel). A ligatúrákat és rövidítéseket jelzés nélkül oldjuk fel, a problematikusabb esetekről a bevezetőben adjunk számot. A görög vagy egyéb, vernakuláris nyelvű vendégszövegnél pótolni, illetve javítani kell az esetleg hiányzó ékezetet. A görög szövegek elektronikus átírása során kizárólag *unicode* fontkészletet használjunk, elkerülendő a sedés során „elvesző” vagy – ami még rosszabb – „átalakuló” karakterek ismert jelenségét.

A főszöveg sorszámozása a nyomtatott kiadásban jelenik majd meg, egységesen öt soronként. Verses szövegek esetében versenként, illetve énekenként újratekődik, majd oldalhatárt átlépve folyamatosan folytatódik a számozás; prózai szövegeknél oldalanként újrateküdve, valamint új fejezetnél a lapon belül is. (A prózai szövegbe illeszkedő verses betéteket a próza részeként, a numerus kurrenst meg nem szakítva számozzuk.) E sorszámok a forrás- és a szövegkritikai apparátus főszöveghez kapcsolására fognak szolgálni. Ne próbáljuk azonban irodai használatra készült szövegszerkesztővel „utánozni” a sorszámozást, az ugyanis minden egyes utólagos kiegészítésnél, törlésnél, jegyzetbeszúrásnál el fog csúszni, és csak zavart okoz. (A sorszám alapján a főszöveghez kapcsolódó apparátusokról lásd alább.) A szövegben szereplő egyenes idézeteket, például valamely szereplő megszólalásait hagyományos idézőjel

12 Lásd Hans BARON bevezetőjét Bruni *Laudatio Florentinae urbis*ának kritikai kiadásához: *From Petrarch to Leonardo Bruni: Studies in Humanistic and Political Literature*, Chicago, University of Chicago Press, 1968, 219–223.

jelölje. Más citátumokat (akár jelölt, akár jelöletlen, hivatkozás nélküli átvételekről van szó) kurzív szedéssel (kiemeléssel) jelöljük – abban az esetben is, ha szerzőnk a forrását nem betű szerint, hanem átírt, parafrazeáló formában követi. (A kurzív szedést ne direkt formázással valósítsuk meg, hanem alkalmazzunk előzetesen definiált „felhasználói stílus”-t az idézetek jelzésére.) Akár jelölt, akár jelöletlen idézetről van szó, azt mindig a kézirat által alkalmazott ortográfiával, az eredeti forráshoz képest akár tartalmi eltéréseket is mutató változtatásokkal hozzuk: tilos az utólag beazonosított *locus*okat azok modern, akár kritikai kiadásai alapján „javítani”. Javításra akkor van – az apparátusban jelzett módon – lehetőség, ha az alapszövegünkben szereplő szövegrész teljességgel értelmetlen, akár a szerző, akár a másoló hibájából; ilyenkor autográf kézirat esetén az apparátusban, nem autográfnál a főszövegben (az apparátusban való hivatkozással) javíthatjuk a forrás alapján a hibát.

A szövegforrás levélszámozását (akár az eredetin szerepel, akár magunk számoztuk meg) a szövegbe illesztett || jellel és a margóra kiírt levélszám + recto/verso sziglummal jelöljük (28^r, 28^v stb.). Ahol ez az eljárás idegen a kiadandó textus természetétől (például a liturgikus szövegeknél), ott előzetes egyeztetés után más módszer is alkalmazható. Az őrszó – kivételes esetektől eltekintve – minden jelölés nélkül elhagyható.

V. Az apparátusok

A kritikai kiadásban kötelezően három, egymástól szerkezetileg elkülönített apparátust alkalmazzunk: forrásapparátust (*apparatus fontium*), szövegkritikai apparátust (*apparatus criticus*) és tárgyi kommentárt (*commentarius*). Az előbbi kettő a lap alján, a főszöveghez a számozott sorok alapján kapcsolva, az utóbbi végjegyzetként, a főszöveghez kurrens jegyzetszámozással kapcsolva szerepel majd a kiadásban. Ha a munka kezdeti fázisaiban nem rendelkezünk az ennek kivitelezéséhez szükséges technikai háttérrel, igazodjunk az általánosan használt szövegszerkesztők lehetőségeihez, amelyek két jegyzetforma (lábjegyzet és végjegyzet) alkalmazását teszik lehetővé. A lábjegyzetet egyedi jelöléssel (például az ábécé kisbetűivel), oldalanként újra kezdve a szövegkritikai jegyzetek kapcsolására, a végjegyzetet a teljes mű(vek)re folyamatosan használt *numerus currens*sel a tárgyi jegyzetek bevitelére alkalmazzuk. Végül külön fájlba, értelemszerűen (fejezetenként/versenként/énekeként) tagolva, a főszöveg kommentált helyeinek félkövér stílusú megismétléséhez kapcsolva gépeljük be a forrásapparátus jegyzeteit. Az apparátusok kivitelezéséhez szükséges programozói és technikai támogatásról (olyan szövegszerkesztő program rendelkezésre bocsátásáról, amely már az anyag feldolgozása során lehetővé teszi a sorszámozást és a lap aljára két sávban illesztendő apparátuselemek bevitelét) a szerkesztőbizottság és a kiadó megállapodása rendelkezik majd.

A lap alján egymástól elkülönülő forrás- és szövegkritikai apparátus csak a legszükségesebb rövidítéseket használja; mind ezek, mind a feltétlenül szükséges magyarázatok nyelve latin. A főszöveg után álló tárgyi jegyzetek nyelve megegyezik a bevezető tanulmány nyelvével (ajánlott az angol, német vagy francia – indokolt esetekben

az olasz, egészen kivételes esetekben a magyar vagy valamely más, a kiadás célzott közönségét tekintve helyileg fontos nyelv – használata).

A hármas tagolású apparátus (két lábjegyzet- és egy végjegyzet-tömb) gyakorlatától különleges esetekben, egyes középkori szövegtípusoknál lehet eltérni: liturgikus szövegkiadásokban például a szokott liturgikus kiadvány-formátum megőrzése érdekében megfontolható a textus (vagy textusrészek) utáni folyamatos *apparatus criticus* alkalmazása.

Fakultatív – a kiadás támogatásától, célközönségétől, a kiadó vállalat anyagi lehetőségeitől függő – apparátusnak tekintendő a főszöveggel párhuzamosan közölt vernakuláris fordítás (a bevezető tanulmány és a tárgyi jegyzetek nyelvével meg egyező nyelven): ez ugyanis éppúgy az értelmezéshez tartozik, mint maga a főszöveg megalkotása, valamint a többi, megértést segítő apparátus. Az értelmezés ezzel válik teljessé (s nem utolsósorban a fordítás tehermentesíti a tárgyi kommentárt is, átveszi annak bizonyos funkcióit). Szintén fakultatív, szükség esetén alkalmazandó értelmezői apparátuselem a függelék (*appendix*); használatának alapeseteit (párhuzamos főszöveg, szerzői variánsok vagy a szerzőhöz nem köthető, de a recepcióban fontossá vált peritextusok közlése) fentebb érintettük.

A rövidítések jegyzéke (jellemző módon a tárgyi kommentár rövidített címléírásainak feloldása) a kommentárrész elé (vagy akár a bevezető tanulmány végére, a főszöveg elé) kerüljön, az index (szükség esetén személynév- és helynév-mutatókra osztva) a kiadvány végére.

Apparatus fontium

A forrásapparátus lapalji része kizárólag az antik, bibliai és középkori konkordanciákat hozza, a *Patrologia Latina* és *Graeca* által behatárolt kronológiai határokkal. Gyakorlatilag tehát azon forrásokról van szó, amelyek a közkeletűen használt ingyenes vagy intézményes előfizetéssel hozzáférhető adatbázisokban (Perseus, TLL, TLG, *Patrologia Latina*, *Patrologia Graeca*, *Arcanum* stb.), személyi számítógépeken futtatható kezelőprogramokkal (Musaios, Diogenes, Folio Views stb.) elérhetők és ellenőrizhetők. Szövegeket nem, kizárólag *locus*okat adunk meg. Ha az adott *locus*hoz képest kisebb eltérés mutatkozik a szövegben, akkor a „cfr.” rövidítéssel utalunk rá; ha az eltérés komolyabb mértékű és tartalmi jellegű, akkor a főszövegben kurzívval kiemelt egységhez végjegyzetes tárgyi kommentárt is csatolunk (lásd alább).

A forrásokat a következő módon kell megadni. Az első elem a főszövegre utaló sorszám (félkövérrel szedve), majd az idézet kezdő és záró szava – közöttük három ponttal (ligatúrával!); ha a zárószó következő vagy távolabbi sorban van, akkor előtte szintén megadjuk a sorszámot, de nem félkövérrel. Például a főszöveg 11. és 12. sorában kurzívval kiemelve olvasható: *Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?* A jegyzet formája ekkor: **11 Quo ... 12 nostra**] Cic. in Cat. 1, 1.

Az antik szerzői nevet (ha van) a *Thesaurus Linguae Latinae*, illetve *Graecae* által adott rövidített formában jelöljük; a művek címeit ugyancsak e források alapján rövidítjük, nem kurzíváljuk és kisbetűvel kezdve hozzuk őket; ezentúl értelemszerű liber-

caput-, strófa- és szükség esetén sorszámok következnek, kizárólag arab számozással. A patrisztikus forrásoknál ugyanígy járunk el, azzal az eltéréssel, hogy itt a PL/PG sorozatok kötet-, lap- (és szükség esetén columna-) számait is megadjuk.

A bibliai citátumok jelölésére (az egyes könyvek nevének rövidítésére) ajánlott szabvány:¹³

Gn = Genesis	Sir = Siracides	L = Lucas
Ex = Exodus	Is = Isaias	J = Iohannes
Lv = Leviticus	Jer = Ieremias	Act = Acta apostolorum
Nm = Numeri	Thr = Threni	R = Ad Romanos
Dt = Deuteronomium	Bar = Baruch	1-2K = 1-2 Ad corinthios
Jos = Iosue	Ez = Ezechiel	G = Ad Galatas
Jdc = Iudices	Dn = Daniel	E = Ad Ephesios
Rth = Ruth	Hos = Hoseas	Ph = Ad Philippenses
1-2Sm = 1-2 Samuel	Joel = Joel	Kol = Ad Kolossenses
1-2Rg = 1-2 Regum	Am = Amos	1-2Th = 1-2 Ad Thessalonicenses
1-2Chr = 1-2 Chronicae	Ob = Abdias	1-2T = 1-2 Ad Timotheum
Esr = Esdras	Jon = Ionas	Tit = Ad Titum
Neh = Nehemias	Mch = Micheas	Phm = Ad Philemonem
Tb = Tobia	Nah = Nahum	H = Ad Hebraeos
Jdt = Iudith	Hab = Habacuc	1-2P = 1-2 Petrus
Esth = Esther	Zph = Zophonias	1-3J = 1-3 Iohannes
Job = Iob	Hgg = Haggeus	Jc = Iacobus
Ps = Psalterium	Zch = Zacharias	Jd = Iudas
Prv = Proverbia	Ml = Malachias	Ap = Apocalypsis
Ecc1 = Ecclesiastes	1-2Mcc = 1-2 Macchabeorum	
Ct = Canticum canticorum	Mt = Mattheus	
Sap = Sapientia	Mc = Marcus	

A zsolttárok számozásánál, ha ez a kiadott szöveg szempontjából fontos, jelöljük (vagy az előszóban rögzítsük) a hagyományos Vulgata-számozás és a héberből fordított változat számozásának eltéréseit: Ps (G) = *Psalterium Gallicanum*; Ps (H) = *Psalterium iuxta Hebraeos*. Szükség esetén ugyancsak az előszóban indokoljuk alapszövegünk és a forrásapparátus rendszerszerű eltéréseit (1-2Sm = 1-2Rg / 1-2Rg = 3-4Rg; 1-2Chr = 1-2Par [Paralipomenon]; Esr = 1Esr, Neh = 2Esr; Thr = Lam [Lamentationes]; Ob = Abd; Zph = Soph). Bibliai szövegeket akkor idézzünk, ha a közölt műre nézve filológiai jelentősége van az eltérő kiadásoknak és fordításoknak – ilyenkor a kiadásunk szempontjából releváns változatokat/edíciókat kell figyelembe vennünk. Minden egyéb esetben elegendő

13 A rendszer alapja a leginkább helytakarékos Nestle–Aland-féle rövidítési szisztéma, vö. *Novum Testamentum Graece et Latine*, rec. Eberhard NESTLE, Erwin NESTLE, Kurt ALAND, Barbara ALAND, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2008.

a locus-hivatkozás; az előszóban természetesen tisztáznunk kell, melyik latin tradícióhoz igazodott a szerző (Vulgata vagy Vetus Latina). A sorozat által átfogott korszakok szempontjából a Vulgata „Sixtino–Clementina” variánsa az irányadó; értelmezési problémák megoldásához természetesen a kurrens kritikai igényű kiadásokhoz fordulunk: a Weber–Gryson-edícióhoz,¹⁴ illetve görög idézeteknél a Rahlfs–Hanhart (Septuaginta)¹⁵ és a már említett Nestle–Aland (Újtestamentum) kiadásokhoz.

A locus-hivatkozásoknál a számok és címrövidítések között nem lehet szóköz (helyes: 2Sm; helytelen: 2 Sm); a címeknél kurzívot ne használjunk; az egyes könyveken belüli tagolást arab számokkal, vesszővel és szükség esetén nagykötőjellel oldjuk meg (Mt11, 7–9; 4Rg2, 1–5 stb.). Ha a hivatkozás nem folyamatos, hanem megszakad, majd kihagyásokkal folytatódik, akkor a félbehagyott versекnél ponttal jelöljük a törést: L6, 16. 17. 19–20.

Apparatus criticus

A szövegkritikai apparátus feladata, hogy az alapszövegen végzett minden szöveg-gondozói beavatkozás nyomon követhető legyen a segítségével. Kivételes esetben (mint a fentebb hivatkozott Petrarca-példa mutatta) az apparátus lehetővé teszi egy az alapszövegtől eltérő, de hasonlóan értékes szerzői variáns rekonstrukcióját is – ezt a feladatot kiválthatja a megállapított főszöveggel átelleni oldalon egy vagy több hasá-ban futtatott szinoptikus eljárás is.

A főszöveg indexálása a forrásindexekkel megegyezően történik (félkövér szedésű sorszám, majd a főszöveg megismételt része; utána szögletes zárójel jobb oldali eleme), azzal a különbséggel, hogy a főszövegben és a rá vonatkozó jegyzetben nem kurzíválunk, csak ha egyébként is kurzívval jelölt idézetre vonatkozik a kommentálandó rész. Ellenben a jegyzetben minden saját (szerkesztői-szöveggondozói) kommentár latin nyelvű és kurzív. A kritikai apparátusba kerül minden a szerző által végzett javítás, törlés, változtatás. Például ha a főszöveg 61. sorának végén egy áthúzott *dudum* helyett a margón *pridem* javítás áll, akkor a szövegkritikai jegyzet a következőképpen néz ki: **61** *pridem*] *e marg. pro dudum*. Ha a szerző által kihúzott szöveget nem tudjuk elolvasni, akkor: **61** *pridem*] *e marg. pro verbo quod haud legi potest*.

Ugyancsak itt a helye – autográf kézirat esetén – a főszövegben meghagyott hibás, következtelen vagy hiányos részek emendálásának. Az alapszöveg kéziratát félkövérrel szedett nagybetű jelöli, akárcsak az emendáláshoz esetleg felhasznált egyéb (a bevezetőben jellemzett) releváns kéziratot. A többi itt használatos jelzés és rövidítés (a teljesség igénye nélkül):

14 *Biblia iuxta vulgatum versionem*, rec. Robertus WEBER, Roger GRYSOON et alii, ed. 4^a em., Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1994.

15 *Septuaginta id est vetus testamentum Graece iuxta LXX interpretes*, rec. Alfred RAHLFS, Robert HANHART, ed. altera, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2006.

<i>a.c.</i> ante correctionem	<i>in ras.</i> in rasura
<i>add.</i> addidit	<i>inc.</i> incipit
<i>al.</i> alius	<i>mut.</i> mutavit
<i>a.m.</i> alia manu	<i>om.</i> omisit
<i>cett.</i> ceteri	<i>p.c.</i> post correctionem
<i>cod.</i> (<i>codd.</i>) codex (codices)	<i>praem.</i> praemisit
<i>coni.</i> coniecit	<i>pro voc.</i> pro vocabulo
<i>corr.</i> correxit	<i>pro vers.</i> pro versu
<i>del.</i> delevit	<i>rell.</i> reliqui
<i>des.</i> desinit	<i>sc.</i> (<i>scil.</i>) scilicet
<i>dub.</i> dubitanter, lectio dubia	<i>scr.</i> scripsit
<i>ed.</i> (<i>edd.</i>) editio(nes)/editor(es)	<i>secl.</i> seclusit
<i>em.</i> (<i>emend.</i>) emendavit	<i>sub l.</i> sub linea
<i>eras.</i> erasit	<i>sup. l.</i> supra lineam
<i>exp.</i> expunxit	<i>suprascr.</i> suprascriptum
<i>in marg.</i> in margine	<i>tr.</i> transposuit
<i>e marg.</i> e margine	<i>ut vid.</i> ut videtur

A kritikai apparátus magyarázó részeinek latin nyelvhasználata a modern gyakorlatot követi, nem szükséges alkalmazkodnia a közölt főszöveg ortográfiai normáihoz.

Commentarius

A tárgyi jegyzetek feladata kettős. Egyfelől a szöveg indexszámmal jelölt részének megértéséhez szükséges tárgyi (történeti, eszmetörténeti, irodalomtörténeti, poétikai, metrikai stb.) információkat adják meg. Ezek terjedelme és mélysége minden kiadandó szerző és mű esetében eltérő, egyéni mérlegelés, majd kollektív szakmai vita és szerkesztőbizottsági ajánlás eredménye lesz. Nem itt van a helye a szöveg-hagyomány elemzésének, a kéziratok ismertetésének, általános kritikai alapelvek ismertetésének – ezt a bevezető tanulmány megfelelő részein kell elvégezni.

Másfelől a kommentár, természetéből adódóan, átveszi a forrásapparátus kiegészítésének és folytatásának feladatát is. A folytatás úgy értendő, hogy mindazok a szerző által jelölt vagy jelöletlen források, allúziók és reminiszenciák, amelyek az *apparatus fontium* időhatárain kívül esnek (skolasztikus szövegek, humanista munkák), és nincs egyértelmű, kézikönyvsorozat vagy konszenzusosan használt, elfogadott adatbázis által rögzített szövegük – tehát idézésükre nem elegendő a forrásapparátusra kidolgozott egyezményes rövidített rendszer –, itt hivatkozandók, és ha szükséges, idézendők. A hivatkozásnak minden esetben tartalmaznia kell az adott szövegkiadás vagy szakirodalmi tétel pontos bibliográfiai adatait (és ha van, akkor a szerkesztő általi utolsó hálózati elérés dátumával bővített URL-címet). A címléírás formáját tekintve az Irodalomtörténeti Közlemények mindenkori címléírási szabványa az irányadó.¹⁶ Az

16 KECSKEMÉTI GÁBOR, *Az ItK címléírási és jegyzetelési alapelvei = Bevezetés a régi magyarországi irodalom*

esetleges szabványváltozások átvételéről a sorozat szerkesztőbizottságának kell döntést hoznia, rugalmasan igazodva az apparátus nyelve révén érintett üzushoz (angol nyelvű apparátusnál például javasolt a „Chicago style” alkalmazása).

A forrásapparátus kiegészítésének lehetősége azt jelenti, hogy ha szükséges – például a forrásszöveg jelentését tartalmilag módosító változtatások miatt –, itt a megfelelő terjedelemben akár idézhető is az *apparatus fontium*ban csak rövidített hivatkozással jelölt textus, hasonlóan a csak itt hivatkozott későbbi szövegekhez. A tárgyi jegyzetek idézeteit nem szükséges a főszöveg helyesírási normáihoz igazítani, azokat az idézett kiadásban talált formában közöljük.

Indices

A köteteket névmutatóval vagy bontott, személy- és helységnévmutatóval kell ellátni. Egyéb indexek csatolása is lehetséges (incipitek, kezdősormutatók, metrumok jegyzéke), az adott mű sajátos anyagától függően. A névmutatóba fel kell venni az előszóban, a szövegben és a jegyzetekben előforduló valamennyi tulajdonnevet. A latinus vagy kevert formában előforduló nevekhez keresztutalóval meg kell adni azok ma használatos modern nyelvi megfelelőit. Ókori személy- és helyneveknél (valósaknál és fiktíveknél) a névmutatóban minden esetben fel kell tüntetni a latin névváltozatot, akkor is, ha a nevek csak az előszóban és a jegyzetekben, és csak modern alakjukban szerepelnek. A nem közismert, de valós, és főként a szerzővel kapcsolatban álló vagy a mű tárgya szempontjából lényeges személynevek mellett az életrajzi alapadatokat (hivatás, születési és halálozási dátum) is fel kell tüntetni.

VI. Záró rendelkezések

A kiadásra kiválasztott műveket a sorozat szerkesztőbizottsága hagyja jóvá, azokhoz újabbakat csatolni, vagy a megállapított anyagból jóváhagyott tételt mellőzni csak egyeztetés után van lehetőség. A szerkesztő (szöveggondozó) kompetenciája minden, a szöveggel és a szövegen folytatott szakmai, szövegkritikai munka. A munka ütemezése (belső határidők kijelölése), a bevezető tanulmány és a tárgyi jegyzetek nyelvének megállapítása, a nyelvi és a szakmai lektor kiválasztása – a szöveggondozóval egyeztetve – a szerkesztőbizottság hatáskörébe tartozik. A kézirat lezárása és a sorozatszerkesztőnek történt átadása után a szöveg gondozójának kivételes esetben van lehetősége érdemi változtatásra (például új szövegforrás előkerülése, amely módosíthatja a tartalmi jellegű megállapításokat).

A létrejövő kiadvány alapesetben az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének és a szöveggondozónak közös szellemi tulajdona, minden újabb kiadást, utánnomást vagy bármely nem kutatási célú felhasználást tekintve a magyar törvények szerzői jogi rendelkezései az irányadóak.

filológiájába, id. kiad., 9–15; hálózati elérés: <http://www.itk.iti.mta.hu/szabvany.pdf>.